

УДК 159.922.27:316.33 (811.111)

Вус Віктор Ілларіонович

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник
лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-1042-5323
viktorvus@ukr.net

**ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАЛИХ ГРУП У ЗБЕРЕЖЕННІ
ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ
УКРАЇНИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД**

Актуальність дослідження зумовлена гострою потребою у підвищенні ефективності соціально-психологічної реабілітації постраждалих від воєнного конфлікту, особливо в умовах досить високого рівня недовіри суспільства до урядових та громадських ініціатив. Мета статті полягає у визначенні соціально-психологічних (групових, сімейних) ресурсів збереження психічного здоров'я учасників бойових дій та їхніх родин. Організація емпіричного дослідження в методологічному плані здійснювалася за двома напрямками: визначення “терапевтичного потенціалу” та ролі членів малих груп – родин – у процесі реабілітації; визначення аксіологічних “маркерів” підвищення ефективності реабілітаційних програм та програм особистісного розвитку. У результаті аналізу виявлено: проблемна ситуація характеризується актуалізацією родинних труднощів, що зумовлює зміни в сімейній самоідентифікації; погіршення самопочуття зумовлюють такі чинники, як когнітивний дисонанс у системі “Я – Інші”, розбіжність ціннісних орієнтацій особистості та соціуму. Визначено специфіку аксіосфери учасників бойових дій – протиставлення “мирному” суспільству як пошук нових значень, нових форм реалізації соціальної діяльності, як специфічно яскраве емоційне сприйняття життєвої діяльності, життєвих подій. Рекомендованими напрямками психологічного супроводу сімей постраждалих військовослужбовців є групові консультації для дружин з метою формування усвідомленості зв'язків “особистість – ситуація – проблема”; групові сімейні консультації для взаємоактуалізації адаптивних можливостей членів подружжя, переживання нового соціального досвіду. Також рекомендовано напрями розроблення аксіологічних засад реабілітаційних програм для військових – учасників бойових дій: якість сімейних стосунків та батьківські цінності, що є механізмами абілітації у військових культури перцепції соціальної взаємодії; гуртування учасників за аксіологічними позиціями, що дає змогу суттєво підвищити ефективність реабілітаційних впливів.

Ключові слова: воєнний конфлікт; воєнна травма; реабілітація; аксіогенез військових.

**THERAPEUTIC POTENTIAL OF SMALL GROUPS IN THE MAINTAINING
OF MENTAL HEALTH OF PARTICIPANTS OF MILITARY ACTIONS
ON THE EAST OF UKRAINE: AXIOLOGICAL APPROACH**

Viktor I. Vus

Ph. D. in Psychology, Docent, Senior Research Associate,
Laboratory of Psychology of Small Groups and Intergroup Relations,
Institute for Social and Political Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-1042-5323
viktorvus@ukr.net

Abstract. The relevance of the study is conditioned by the acute need to increase the effectiveness of socio-psychological rehabilitation of participants of the military conflict, especially in a rather high level of distrust of society towards the government and public initiatives. The purpose of the paper is to determine the socio-psychological (group, family) resources of maintaining the mental health of participants of military actions and their families. The organization of empirical research in the methodological plan was carried out in two directions: the definition of the “therapeutic potential” concept, and the role of members of small groups (families) in the process of rehabilitation; the defining of axiological markers of effectiveness’ increasing in rehabilitation programs and programs of personal development. As a result of the analysis, it is revealed that the problem situation is characterized by actualization of family difficulties, causes changes in family identity; the factors which cause the well-being aggravation are the cognitive dissonance in the system “I – the other”, the divergence of value orientations between the personality and the society. The specificity of the combatants’ axiosphere is the opposition to a “peaceful” society as the search for new meanings, new forms of social activity, as a specifically bright emotional perception of life activity, life events. There are recommended the directions of psychological support of families of injured combatants: the group counseling for wives with the purpose of forming the consciousness for the ties “personality – situation – problem”; the group family consultations to inter-actualize the adaptive opportunities of the spouses, to try the new social experience. There are also recommended the directions for the development of axiological principles of rehabilitation programs for the combatants (military actions’ participants): the quality of family relationships and parental values are the mechanisms for the habilitation in combatants of the culture of social interaction perception; the participants’ gathering according to the axiological positions is enabling the significant improving in the effectiveness of rehabilitation influences.

Key words: military conflict; military trauma; rehabilitation; axiogenesis of the militaries.

Постановка проблеми. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), в Україні близько 5 мільйонів людей безпосередньо постраждали від воєнного конфлікту. Кількість безпосередніх учасників бойових дій сягає 500 тисяч. ВООЗ також вважає, що 32% цих осіб страждають від посттравматичного стресового розладу, а 74% гостро потребують послуг з охорони психічного здоров’я, соціально-психологічної реабілітації. Зазначені послуги часто є для них недоступними або малоефективними (World Health Organization, 2017, p. 1). Чи можна змінити ситуацію на краще, удосконалити якість життя військових, допомогти постраждалим унаслідок воєнного конфлікту подолати численні проблеми? Як в умовах недовіри соціуму до урядових і громадських ініціатив ефективно організувати процес їхньої реінтеграції до мирного життя? Як узгодити аксіологічні позиції військових, постраждалих і мирного соціуму задля відновлення довіри в суспільстві?

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв’язаних частин загальної проблеми. У наукових джерелах наразі недостатньо з погляду відображення окремих аспектів соціально-психологічної адаптації особистості в екстремальних умовах висвітлюються феномен особистісного розвитку учасників і постраждалих унаслідок воєнних конфліктів (Александрович, Малютин, & Сенокосов, 1991; Тополь, 2015), типологія цього процесу (Тополь, 2015; Leonard et al., 2015), психологічні механізми курсу (Величко, 2004; Михайлов, Сердюк, Галаченко, О. О, Галаченко, В. В, & Вашкіте, 2016), загальні закономірності (Siegel et al., 1981), психологічні основи реабілітації військовослужбовців після участі у військових операціях (Буряк, Хіневський, & Катеруша, 2015; Величко, 2004; Лесков, 2008).

Протягом останнього десятиліття акценти наукових досліджень активно зміщуються на потребу надання реабілітаційних послуг людям, які безпосередньо страждають від впливу воєнних конфліктів та вимушеного переміщення (Gaetz, Dej, Richter, & Redman, 2016; Yablonska, Dembytska, & Vus, 2017; Flaherty, Sikorski, Klos, & Vus, 2018). Часто увага фокусується на вивченні впливу щоденних стресорів, а не на самій “травмі” (Miller, & Rasmussen, 2010). Зазначається, що відсутність спеціальних медико-психологічних заходів щодо відновлення травмованої, деформованої психіки (психологічна реабілітація) призводить до хронічного перебігу психічних розладів (Буряк et al., Гіневський, & Катеруша, 2015; Михайлов, Сердюк, Галаченко О. О, Галаченко В. В., & Вашкіте, 2016; Yablonska et al., 2017; Малхазов, 2018).

На думку дослідників, вивчення ефективності/результативності заходів медико-соціально-психологічної реабілітації повинно спиратися на такі маркери:

– розв’язання проблем ставлення суспільства до учасників бойових дій та постраждалих унаслідок воєнного конфлікту;

– вивчення ролі соціального оточення (у тому числі родин постраждалих / учасників воєнних конфліктів) у процесі реабілітації (Omelchenko, & Vus, 2017; Yablonska et al., 2017);

– дослідження аксіогенезу і трансформацій аксіологічних позицій учасників бойових дій та постраждалих унаслідок воєнного конфлікту (Vus, 2018).

Мета статті полягає у визначенні соціально-психологічних (групових, сімейних) ресурсів збереження психічного здоров’я учасників бойових дій та їхніх родин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація емпіричного дослідження здійснювалася за двома напрямками:

– вивчення адаптивного потенціалу дружин військових – учасників бойових дій (для визначення “терапевтичного потенціалу” та ролі членів малих груп – родин – у процесі реабілітації);

– вивчення особливостей аксіогенезу військових – учасників бойових дій (для визначення аксіологічних “маркерів” підвищення ефективності реабілітаційних програм та програм особистісного розвитку).

Дослідження здійснювалося протягом 2016–2018 років. Вибірку склали військовослужбовці, які брали участь у бойових діях на сході України (109 осіб), та дружини військово-службовців, потерпілих під час бойових дій (84 особи). Середній вік досліджуваних – 34 роки.

На основі концептуальних положень О. Леонтьєва про структуру особистості, концепції соціальної ідентичності Г. Теджфела, положення А. Налчаджяна про ефективність поведінки особистості та продуктивність діяльності було виокремлено мішені дослідження та їхні показники: 1) когнітивний (самоідентичність особистості, самооцінка), 2) афективний (самоствлення, рівень стресу, ціннісні орієнтації), 3) конативний (рівень самоактуалізованості). Організоване дослідження спрямовувалося на: 1) виявлення чинників та механізмів, що формують адаптивний потенціал постраждалих, учасників бойових дій (та їхніх родин); 2) оцінювання балансу особистісного функціонування в системі соціальних взаємозв’язків.

Методичний інструментарій дослідження складався із психодіагностичних методик, які відповідали двом основним критеріям: валідність і невеликий обсяг стимульного матеріалу.

Для вивчення когнітивного компонента соціально-психологічної адаптації досліджуваних застосовувалися методика шкалової самооцінки ПФС (Кокун, 2004) і методика “Хто я?” М. Куна і Т. Макпартленда.

Щоб дослідити афективний компонент соціально-психологічної адаптації, було використано Шкалу загальної самоефективності Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В. Ромека (Шварцер Р., Єрусалем М., Ромек В., 1996), опитувальник визначення рівня стресу Л. Рідера, методику вивчення ціннісної структури масової свідомості Р. Інглхарта в модифікації М. Яницького (Яницький, 2012).

Також застосовувалася методика “Цінні орієнтації” (Вус, 2014). Вона складається з 56 ціннісних тверджень, що відображають структуру людських ціннісних орієнтацій у кількох сферах: 1) в істотних – сім класів ціннісних орієнтацій: практичних і повсякденних; соціальний; політичний; інформативний; етичний; естетичний; релігійний; 2) у представницькій – процедура проведення дослідження, згідно з методикою, полягає в ранжуванні значень, обраних учасником експерименту (на 10 “позитивних” і “негативних”) у трьох серіях подання матеріалу, які відповідають трьом репрезентативним планам (формам розуміння і засвоєння) ціннісного і смислового змісту аналізованого матеріалу: емоційно-чуттєвий, інформативний і пізнавальний, ефективний і практичний. Ця методика дає змогу: а) побудувати особисту “аксіоматрицю”; б) дослідити “тривимірну” структуру індивідуальної свідомості; в) виявити позитивні ціннісні та семантичні перетворення індивідуальної свідомості.

Для з’ясування особливостей конативного компонента досліджуваного явища застосовувалася методика “Короткий індекс самоактуалізації” (Jones, & Crandall, 1986).

У цьому дослідженні ми використовували три різні методи аналізу: а) описову статистику (засоби і стандартні відхилення для безперервних даних; відсотки); б) кореляційний аналіз (за Пірсоном); в) аналіз контенту (поділ відповідей респондентів на відкриті питання на спеціальні семантичні групи). Статистичні дані емпіричних даних дослідження було опрацьовано за допомогою IBM SPSS для Windows (версія 20,0).

Дослідження проводилося за стандартною процедурою і відповідно до європейських стандартів етики психологічних досліджень.

Результати дослідження

Адаптивний потенціал дружин військових – учасників бойових дій

Відповідно до поставлених завдань за допомогою методики “Хто я?” М. Куна і Т. Макпартленда досліджувався рівень самоідентичності жінок. Аналіз відповідей респонденток дав змогу виокремити сім основних умовних груп стратегій самоідентифікації: особистісну, гендерну, родинну, громадянсько-суспільну, патріотичну, професійну, релігійну. Відтак аналізувалися кількісні показники та їх ієрархія (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники самоідентифікації дружин постраждалих військовослужбовців (n = 84)

№	Основні групи стратегій самоідентифікації	М	St. D
1	родинна	2,33	2,06
2	громадянсько-суспільна	1,83	2,13
3	особистісна	1,66	1,36
4	патріотична	0,66	0,81
5	гендерна	0,66	1,21
6	релігійна	0,50	0,83
7	професійна	0,33	0,51

Високі показники родинної самоідентичності дружин свідчать про те, що сімейні проблеми мають найвищий рівень актуалізації у свідомості респонденток. Високий рівень перших трьох позицій відбиває відносну узгодженість особистісної та соціальної ідентичності більшості дружин, наявність балансу в когнітивній схемі “Я – соціальна роль”.

Щоб дослідити емоційний компонент, ми скористалися “Шкалою загальної самоефективності” Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В. Ромека. Середнє значення показника (М) у вибірці становило 26,66 (σ 8,91).

Ціннісна спрямованість жінок досліджуваної групи визначалася за “Методикою вивчення ціннісної структури масової свідомості” Р. Інглхарта в модифікації М. Яницького. Отримані результати було відповідним чином узагальнено (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісні показники вивчення ціннісно-сміслового світосприйняття дружин постраждалих військовослужбовців (n = 84)

№	Види цінностей	М	St. D
1	цінності індивідуалізації	1,16	0,75
2	цінності соціалізації	1,00	0,00
3	цінності адаптації	0,66	0,51

На основі аналізу отриманих результатів було зроблено такі висновки: більшість жінок мають досить високий рівень соціального розвитку, адже матеріальні цінності вони поставили на останню позицію; стратегія їхньої адаптації в межах групи орієнтована не на приєднання (конформна поведінка), а на самоактуалізацію, незалежність, саморозвиток. Здійснений кореляційний аналіз дав змогу додатково виявити залежність: підвищення значущості

цінностей індивідуалізації для досліджуваних пов'язане зі зниженням патріотичної орієнтації ($r = -0,56$ при $p \leq 0,05$).

Специфіка аутоперцепції власної активності вивчалася за такими сферами: соціогенез, професіоналгенез, соматогенез, когнітивно-інтелектуальний розвиток, емоційно-вольовий розвиток. Досліджуваним пропонувалося оцінити кожний показник за 10-бальною шкалою (табл. 3).

Таблиця 3

Аутоперцепція власної активності дружин постраждалих військовослужбовців (n = 84)

№	Сфери аутоперцепції	М	St. D
1	самооцінка рівня розвитку пізнавальної сфери	5,66	3,20
2	самооцінка рівня комунікативної компетентності	5,66	3,07
3	самооцінка стану власного здоров'я	5,66	3,26
4	самооцінка рівня задоволеності професійною діяльністю	5,50	3,78
5	самооцінка рівня емоційно-вольової саморегуляції	5,50	3,56
6	самооцінка рівня соціальної успішності	5,00	2,75

Отримані кількісні результати відображають середній рівень самооцінки кожної позиції. Вони співвідносяться з рівнем самоефективності (середній) і рівнем стресу. Високих показників за цими шкалами не виявлено, що не збігається з об'єктивним вимірюванням власної активності, середнє значення якої (за методикою О. Кокуна) становить 8 балів. Це показник вищий від середнього рівня.

Щоб визначити, як самопочуття дружин постраждалих військовослужбовців залежить від певних аспектів соціально-психологічної адаптації, ми дослідили їхній психофізіологічний стан (за згаданою вище методикою). Отримано такі результати (середні значення): активність – 8; задоволеність від навчання – 7,5; самопочуття – 7,2; зацікавленість у навчанні – 7; настрої – 6,7.

На основі кореляційного аналізу отриманих показників самоефективності, самоактуалізації та переживання стресу було виявлено певні особливості (табл. 4).

Таблиця 4

Зведені показники самоактуалізованості, переживання стресу та самоефективності дружин постраждалих військовослужбовців (n = 84)

№	Показники	М	St. D
1	індекс самоактуалізації	52,83	5,81
2	самооцінка рівня самоефективності	26,66	8,91
3	рівень переживання стресу	1,21	1,09

Переживання самоактуалізованості пов'язане з вибором цінностей індивідуалізації ($r = 0,51$ при $p \leq 0,05$), низьким рівнем самопочуття ($r = -0,57$ при $p \leq 0,05$), а отже, прагнення до самоактуалізації виснажує психофізіологічні сили дружин військовослужбовців. Напруженість самоактуалізації також корелює з вибором професійної ($r = 0,64$ при $p \leq 0,05$) та гендерної ($r = 0,73$ при $p \leq 0,05$) орієнтації в проявах самоідентифікації, що підтверджує попередні висновки.

Рівень стресу залежить від сприйняття успішності власної соціальної активності ($r = 0,73$ при $p \leq 0,05$), низька її оцінка призводить до погіршення самопочуття ($r = -0,70$ при $p \leq 0,05$). Чим вищий рівень родинної самоідентифікації, тим вищий рівень стресостійкості ($r = 0,78$ при $p \leq 0,01$).

Особливості аксіогенезу військових – учасників бойових дій

За результатами проведеного емпіричного дослідження щодо специфіки ціннісного ставлення учасників бойових дій встановлено емоційне домінування цінностей “всебічний

розвиток особистості: захоплюватися музикою, мистецтвом, спортом” (M = 9,69), “мир, стабільний розвиток” M = 9,26) та “право закону” (M = 8,20). Цінність “війна” також має високу емоційну оцінку у свідомості досліджуваних (M = 8,00) (табл. 5).

Таблиця 5

Кількісні результати вивчення позитивно-емоційних ціннісних домінант комбатантів за методикою “Ціннісні орієнтації” (n = 109)

№	Ціннісні твердження	M	St.D
1	Всебічний розвиток особистості	9,69	0,91
2	Мир, стабільний розвиток	9,26	0,44
3	Право закону	8,20	0,51
4	Війна	8,00	0,00
5	Неформальне спілкування (тусовки)	6,83	0,38
6	Бути в моді	6,45	0,50
7	Відвідування концертів, дискотек	6,00	0,00
8	Героїзм, готовність ризикувати	6,00	1,15
9	Спілкування з друзями	5,50	0,57
10	Розбиратися в техніці	5,23	2,10

Таким чином, у сприйнятті колишніх військовослужбовців усебічний розвиток особистості пов’язаний з емоційним нехтуванням “права закону” ($r = -0,71$; $p \leq 0,01$), відсутністю “миру” ($r = -0,68$; $p \leq 0,01$) та поліпшенням матеріального добробуту ($r = 0,70$; $p \leq 0,05$). При цьому емоційне сприйняття цінності “мир, стабільний розвиток” перебуває в лінійній залежності від стосунків у родині ($r = 0,87$; $p \leq 0,01$) та батьківських почуттів ($r = 0,82$; $p \leq 0,01$). Тому маємо підстави зробити висновок, що якість сімейних відносин і батьківські цінності можна розглядати як ключові моменти майбутніх програм соціально-психологічної підтримки учасників бойових дій.

Водночас психологічна позиція учасників бойових дій як “борців за мир” проявляється в їхньому сприйнятті лише як соціально бажана, як соціальна мода ($r = 0,61$; $p \leq 0,01$).

На когнітивному рівні ціннісно-сислової свідомості колишні військовослужбовці визначають такі пріоритети ефективного соціального розвитку:

- неповага до старших, керівників (M = 9,80);
- усебічний розвиток особистості: захоплення музикою, мистецтвом, спортом (M = 9,20);
- мир, стабільний розвиток (M = 8,66) (табл. 6).

Водночас комбатанти намагаються зберегти військову дружбу. Групи військовослужбовців, що повернулися із зони бойових дій, вони сприймають як справжнє і надійне соціальне середовище.

Таблиця 6

Кількісні результати вивчення позитивно-когнітивних ціннісних домінант комбатантів за методикою “Ціннісні орієнтації” (n = 109)

№	Ціннісні твердження	M	St.D
1	Неповага до старших, керівників	9,80	0,01
2	Всебічний розвиток особистості: захоплюватись музикою, мистецтвом, спортом	9,20	2,46
3	Мир, стабільний розвиток	8,66	2,15
4	Право закону	8,38	0,75
5	Молитва вдома, наодинці	8,00	0,00
6	Матеріальне благополуччя	7,50	2,44
7	Бути в моді	7,00	0,00
8	Перебувати наодинці	7,00	0,00
9	Молодість, краса, здоров’я	7,00	2,21
10	Гроші, багатство	6,66	1,36

Статистично вибір цінності “мир, стабільний розвиток” пов’язаний зі зниженням важливості родини і сімейних стосунків ($r = -0,85$ $p \leq 0,01$) та усвідомленням невідповідності, неефективності програм підготовки і перепідготовки, в яких колишні учасники бойових дій беруть участь ($r = -0,87$ $p \leq 0,01$). (Усвідомлення невідповідності та неефективності інструкцій і вправ громадянського соціального уряду).

Емпіричні результати, отримані в результаті вивчення конативної структури ціннісно-сислової сфери еквівальсовослужбовців, дали змогу визначити характер розуміння та систему важливості життєвих пріоритетів учасників бойових дій. Найбільше значення мають для них цінності “Всебічний розвиток особистості: захоплюватися музикою, мистецтвом, спортом” ($M = 9,18$), “Відчувати красу, цінувати та розуміти мистецтво” ($M = 9,00$) і “Жити одним моментом, “розгульне” життя” (табл. 7). Статистично особисте сприйняття цінності “Всебічний розвиток особистості: захоплюватися музикою, мистецтвом, спортом” пов’язується в їхній свідомості із втратою здоров’я та молодості (цінність “Молодість, краса, здоров’я”, $r = -0,76$ $p \leq 0,01$).

Таблиця 7

Кількісні результати вивчення позитивно-конативних ціннісних домінант комбатантів за методикою “Ціннісні орієнтації” (n = 109)

№	Ціннісні твердження	M	St.D
1	Всебічний розвиток особистості: захоплюватися музикою, мистецтвом, спортом	9,18	2,34
2	Відчувати красу, цінувати та розуміти мистецтво	9,00	1,15
3	Жити одним моментом, “розгульне” життя	9,00	0,00
4	Мир, стабільний розвиток	8,75	2,17
5	Право закону	8,40	0,50
6	Неформальне спілкування, тусовки	8,00	1,54
7	Героїзм, готовність ризикувати	7,00	3,46
8	Байдужість до політики	7,00	0,00
9	Бути в моді	6,50	0,53
10	Молодість, краса, здоров’я	6,25	3,05

Адаптивний потенціал дружин військових – учасників бойових дій

Дослідження емоційного компонента здійснювалося за допомогою “Шкали загальної самоефективності” Р. Шварцера і М. Єрусалема в адаптації В. Ромека. Середнє значення показника (M) у вибірці становило 26,66 (у 8,91). Такий результат свідчить про достатню впевненість дружин щодо своїх можливостей, коли йдеться про розв’язання актуальних проблем соціалізації, а головне – що в них немає депресії і вони не переживають стурбованості, почуття безвиході. Дружини, – щоправда, не досить упевнено, – однак у більшості випадків вірять в успіх своєї діяльності, здатні ухвалювати раціональні рішення щодо розв’язання актуальних проблем, пов’язаних із соціальною ситуацією. Утім, такий показник можна тлумачити і як ознаку психоемоційного виснаження.

Аналіз отриманих результатів вивчення ціннісної спрямованості дружин військових – учасників бойових дій (за “Методикою вивчення ціннісної структури масової свідомості” Р. Інглхарта в модифікації М. Яницького) дає змогу зробити такі висновки: більшості жінок притаманний досить високий рівень соціального розвитку, адже матеріальні цінності вони ставлять на останню позицію; стратегія їхньої адаптації в межах групи спрямована не на приєднання (конформна поведінка), а на самоактуалізацію, незалежність, саморозвиток, що можна пояснити домінуванням девіантної соціально-психологічної адаптації (неконформістського типу). Проблемна ситуація зазвичай вирішується нетрадиційними методами, що є свідченням того, що соціальні очікування дружин не виправдовуються.

Отримані кількісні результати (вивчення аутоперцепції власної активності) відображають середній рівень самооцінки кожної позиції. Ці показники приблизно співвідносяться з рівнем самоефективності (середній) та рівнем стресу. Відсутність високих показників за цими шкалами можна інтерпретувати як стан певного виснаження у жінок, недостатність їх підтримки та визнання складності виконуваних ними соціальних ролей з боку соціального оточення, наявність певних травматичних чинників у процесі порівняння власного реального соціального успіху з бажаним, з успіхом інших. Така самооцінка може бути зумовлена ще й неважливістю зазначених стимулів у ситуації переживання стресу, зумовленого втратою здоров'я чоловіка. Водночас суб'єктивні оцінки не збігаються з об'єктивним вимірюванням власної активності, середнє значення якої (за методикою О. Кокуна) становить 8 балів, що є показником, вищим від середнього рівня. Отже, можна зробити висновок про суперечності між ціннісною ієрархією дружин потерпілих військовослужбовців і тією аксіологічною системою, яку сповідує соціум; про розбіжності між очікуваннями жінок і реальним станом справ.

Кількісний аналіз отриманих результатів (за методикою О. Кокуна) дає змогу констатувати відсутність показників низького рівня. Це підтверджує попередні висновки про достатній, у цілому задовільний рівень самопочуття дружин. Найнижчі показники (хоч і в межах середнього рівня) виявлено за шкалою "настрій". Така ситуація є природною, адже дружина не може бути не пригніченою, коли її чоловік страждає, до того ж позначається виснаження: обсяг емоційного та фізичного навантаження жінок значно зріс. Високе значення (рівень, вищий від середнього), отримане за шкалою "активність", – це свідчення як наявності достатнього психічного ресурсу для розв'язання проблем, що виникають у ситуації їхньої життєдіяльності, так і підвищення рівня психоемоційної напруги. Дещо нижчими є результати задоволеності від навчання, низьке значення (порівняно з іншими) зацікавленості в навчанні свідчить про актуалізацію пізнавальної потреби, проте браку сил і часу для її задоволення. Разом з тим можна констатувати: освітня сфера є ресурсною; вона підвищує адаптивні можливості тих дружин, які вже навчаються, дає змогу розширювати межі самореалізації, самоактуалізації, що є головним у системі цінностей жінок цієї вибірки.

Особливості аксіогенезу військових – учасників бойових дій

Отримані результати статистичного аналізу емпіричних даних можуть бути розглянуті як:

- прагнення отримати емоційне задоволення від переваг "живого" життя, пошук різноманітних форм емоційного задоволення від власної діяльності;
- надання емоційного пріоритету власній фізичній та розумовій функціональності;
- повторний, більш повний досвід отримання "радошів життя".

Водночас емоційне домінування цінності "Всебічний розвиток особистості" можна трактувати як активну переоцінку військовими попередніх векторів власного життєвого простору. Тобто комбатанти схильні:

- емоційно негативно сприймати зовнішній соціальний вплив на своє життя, зовнішні соціальні "директиви", що регулюють їхню поведінкову діяльність;
- емоційно негативно оцінювати норми і правила мирного життя;
- визнавати тільки власні прагматичні цілі щодо благополуччя як емоційні пріоритети.

Можна стверджувати:

- ставлення до соціального середовища у колишніх військовослужбовців формується в контексті власного сприйняття сімейних відносин і батьківсько-дитячих контактів;
- військовослужбовці з досвідом бойових ситуацій схильні визначати власні пріоритети соціального розвитку, щоб не підпадати під офіційне соціальне управління;
- підпорядкування директивам/наказам "мирної" влади не викликає у комбатантів позитивного емоційного схвалення; вони схильні визнавати пріоритетними тільки власну діяльність, власний розвиток особистості.

Отримані результати можна розглядати як свідчення наміру ексвійськовиків створити нову соціальну ситуацію, на кшталт бойових умов, коли майже все залежить тільки від їхніх

власних психологічних і фізичних навичок, коли можна довіряти лише своїм здібностям та вмінням. Також можна зробити висновок, що якість сімейних відносин і батьківські цінності слід розглядати як важливі мішені при створенні майбутніх програм соціально-психологічної підтримки комбатантів. Статистичні результати дослідження можна трактувати як вияв ними незадоволеності характером мирних, цивільних суспільних відносин. У свідомості учасників бойових дій очікування не узгоджуються з наявними громадянськими соціальними умовами; вони розчаровані рівнем соціальної оцінки, рівнем соціального схвалення своїх зусиль, втраченими здоров'ям і молодістю: “ми боролися за інші соціальні реалії”. Отримані результати можна інтерпретувати як пошук нових смислів, нових форм реалізації соціальної активності в їхній свідомості.

Відтак вимальовується така тривимірна модель ціннісно-смыслового сприйняття соціальних реалій учасниками бойових дій:

емоційний рівень:

- високий рівень емоційного схвалення воєнних дій, військового способу життя;
- неоднозначне емоційне ставлення до цивільних, мирних реалій;
- спрямованість на отримання задоволення, поглиблення емоційного сприйняття різних аспектів життя;

- специфічно яскраве, емоційне сприйняття життєвої діяльності, життєвих подій;

когнітивний рівень:

- перегляд та переосмислення учасниками бойових дій норм поведінки, соціальних ролей, стратегій соціальної комунікації;

- прагнення комбатантів створити альтернативну реальність: віртуальне співтовариство “побратимів”, гуртування у формальні громадські об'єднання, протиставлення “мирному” суспільству, привернення уваги суспільства до власних потреб, бажання повернутися до військової спільноти;

конативний рівень:

- актуалізація власних особистих навичок і здібностей, розвиток власних особистих функціональних можливостей;

- прагнення досягти динамічної рівноваги в системі особистих відносин із цивільним соціальним середовищем.

Висновки. Отже, можна рекомендувати такі напрями психологічного супроводу сімей постраждалих військовослужбовців: групові консультації для дружин з метою формування усвідомленості зв'язків “особистість – ситуація – проблема”, забезпечення емоційної підтримки з боку оточення, формування більш сприятливої самооцінки власних можливостей, усвідомлення нового емоційного досвіду; групові сімейні консультації (з обов'язковою присутністю, за можливості, постраждалих чоловіків) для взаємоактуалізації адаптивних можливостей подружжя, формування системи ефективної саморегуляції в стресових ситуаціях, переживання нового соціального досвіду.

Виявлено чинники, що сприяють підвищенню рівня адаптивного потенціалу дружин постраждалих військовослужбовців: високий рівень сімейної ідентичності, високий рівень стресостійкості, відсутність когнітивного дисонансу в системі “Я – соціальна роль”, зосередження психічних ресурсних можливостей на досягненні найближчих цілей життєдіяльності, актуалізація змішаних комплексів адаптивних механізмів.

Слід звернути особливу увагу на чинники, що знижують рівень адаптивного потенціалу, зумовлюють прояви апатії та виснаження: розбіжність ціннісних орієнтацій особистості та соціуму, наявність когнітивного дисонансу в системі “Я – Інші”, фрустрація потреби в самоактуалізації, спрямованість на цінності індивідуалізації (девіантна неконформістська адаптація).

Серед напрямів розробки аксіологічних засад реабілітаційних програм для військових – учасників бойових дій перспективним є розгляд таких аспектів:

- долання “опозиційності” (що є особливістю аксіосфери учасників бойових дій) до “мирного” суспільства; активний пошук нових форм здійснення соціальної активності; підвищення рівня “яскравості” емоційного сприймання життєвих подій;
- підвищення рівня культури перцепції соціальної взаємодії, оскільки якість сімейних стосунків та батьківські цінності є механізмами абілітації військових – учасників бойових дій;
- об’єднання учасників на основі спільних цінностей, що, безперечно, буде мати значний терапевтичний ефект; їх гуртування за аксіологічними позиціями, що дасть змогу суттєво підвищити ефективність реабілітаційних впливів.

Список використаних джерел

- Александрович, П. И., Малютин, А. Г., & Сенокосов, Ж. Г. (1991). *Психологический анализ трудностей адаптации солдат к армейской жизни*. Рига: Высшая военно-политическая школа.
- Буряк, О. О., Гіневський М. І., & Катеруша Н. Л. (2015). Військовий синдром “АТО”: актуальність та загальнонаціональні шляхи вирішення. *Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил*, 2(43), 176–181.
- Величко, С. В. (2004). *Адапционный потенциал военнослужащих в психологической подготовке к гражданской жизни* (Автореф. дис. канд. психол. наук). Ставрополь.
- Вус, В. І. (2014). *Процес соціалізації особистості в умовах глобальних трансформацій суспільства*. Київ: НУБіП.
- Кокун, О. М. (2004). *Оптимізація адаптивного потенціалу людини: психофізіологічні аспекти діяльності*. Київ: Millennium.
- Лесков, В. О. (2008). *Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців із районів військових дій* (Автореф. дис. канд. психол. наук). Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Хмельницький.
- Малхазов, О. Р. (2017). Теоретичні засади дослідження емоційної стійкості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 40(43), 62–71.
- Михайлов, Б. В., Сердюк, О. І., Галагенко, О. О., Галагенко, В. В., & Вашкіте, І. Д. (2016). Особливості перебігу посттравматичного стресового розладу у демобілізованих учасників АТО, які перебувають на реабілітації в санаторно-курортних умовах. *Український вісник психоневрології*, Т. 24, вип. 2, с. 69–73.
- Тополь, О. В. (2015). Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 124, 230–233.
- Шварцер, Р., Ерусалем, М., & Ромек, В. (1996). Русская версия школы общей самооффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема. *Иностранная психология*, 7, 71–77.
- Яницкий, М. С. (2012). *Модификация методики Р. Инглхарта для изучения ценностей структуры массового сознания*. Взято из hpsy.ru/public/x2489.htm
- Flaherty, M., Sikorski, E., Klos, L., & Vus, V. (2018). Peacebuilding and Mental Health: Moving beyond Individual Pathology to Community Responsibility. *Mental Health: Global Challenges*, 1(1), 27–28. DOI: <http://doi.org/10.32437/MHGCSJ-2018>.
- Gaetz, S., Dej, E., Richter, T., & Shedman, M. (2016). *The State of Homelessness in Canada 2016*. Canadian Observatory on Homelessness Press.
- Jones, A., & Grandall, R. (1986). Validation of a short index of self-actualization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12(1), 63–73.
- Lanius, R. A., Vermetten, E., Loewenstein, R. J. et al. (2010). Emotion modulation in PTSD: Clinical and neurobiological evidence for a dissociative subtype. *American Journal of Psychiatry*, 167, 640–647. DOI: 10.1176/appi.ajp.2009.09081168.
- Leonard, N., Gwadz, M. V., Ritchie, A. S., Linick, J., Cleland, C. M., Elliot, L., & Grethel, M. (2015). A multi-method exploratory study of stress, coping, and substance use among high school youth in private schools. *Frontiers in Psychology*, 6, 1–16.

Miller, K. E., Rasmussen, A. (2010). War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychological frameworks. *Social Science & Medicine*, 70, 7–16.

Omelchenko, L. M., & Vus, V. I. (2017). The peculiarities of adaptive potential of wives of injured servicemen. *Likarska sprava*, 7–8, 174–180. Retrieved from <http://vrachebnoedelo.com/index.php/journal/issue/view/37/7-2017-PDF>.

Siegel, A., Ozkaptan, H., Hegge, F. W., Kopstein, F., Marlowe, D. H., Federman, P., & Slifer, W. (1981). *Managment of stress in army operations*. Wayne, Pennsylvania: Applied Psychological Services, Inc.

Vus, V., & Omelchenko, L. (2018). Interdependent Mental Health, Social Development, Youth-Oriented Activity (on the Example of a Country in Transition). *Mental Health: Global Challenges*, 1(1), 86–87. DOI: <http://doi.org/10.32437/MHGCI-2018>.

Vus, V. I. (2018). The peculiarities of servicemen back from the combat operational zone value-semantic perception. *Revue Développement des Ressources Humaines*, 9(2), Spécial (Partie 1) Juillet, 344–355. Retrieved from <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/58398>.

World Health Organization (2017, August). *Health response to the humanitarian crisis in Ukraine: Facts and figures*. Retrieved April 2018, from World Health Organization, <http://www.euro.who.int/en/health-topics/emergencies/health-response-to-the-humanitarian-crisis-in-ukraine/facts-and-figures>.

Yablonska, T., Dembytska, N., & Vus, V. (2017). Social-psychological adjustment of ex-servicemen to civilian life. *Social welfare: interdisciplinary approach*, 1(7), 168–177 Retrieved from <http://socialwelfare.eu/index.php/sw/issue/view/20/showToc>.

References

Aleksandrovich, P. I., Malyutin, A. G., & Senokosov, Zh. G. (1991). *Psikhologicheskii analiz trudnostey adaptatsii soldat k armeyskoy zhizni* [Psychological Analysis of the Difficulties of Servicemen's Adaption to Army Life Activity]. Riga: Vysshaya voyenno-Politicheskaya shkola. (in Russian)

Buriak, O. O., Hinevskyi, M. I., & Katerusha, N. L. (2015). Viiskovyi syndrom "ATO": aktualnist ta zahalnonatsionalni shliakhy vyrishennia ["ATO" War Syndrome: the Urgency and Ways of Nationwide Solution]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universitetu povitrianykh syl*, 2(43), 176–181. (in Ukrainian)

Flaherty, M., Sikorski, E., Klos, L., & Vus, V. (2018). Peacebuilding and Mental Health: Moving beyond Individual Pathology to Community Responsibility. *Mental Health: Global Challenges*, 1(1), 27–28. DOI: <http://doi.org/10.32437/MHGCI-2018>. (in English)

Gaetz, S., Dej, E., Richter, T., & Shedman, M. (2016). *The State of Homelessness in Canada 2016*. Canadian Observatory on Homelessness Press. (in English)

Jones, A., & Grandall, R. (1986). Validation of a short index of self-actualization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12(1), 63–73. (in English)

Kokun, O. M. (2004). *Optyimizatsiia adaptyvnykh mozlyvostei liudyny: psykhofiziologichni aspekty diialnosti* [Optimization of Human Adaptive Capabilities: the Psychophysiological Aspect of Ensuring Activity]. Kyiv: Millennium. (in Ukrainian)

Lanius, R. A., Vermetten, E., Loewenstein, R. J. et al. (2010). Emotion modulation in PTSD: Clinical and neurobiological evidence for a dissociative subtype. *American Journal of Psychiatry*, 167, 640–647. DOI: 10.1176/appi.ajp.2009.09081168. (in English)

Leonard, N., Gwadz, M. V., Ritchie, A. S., Linick, J., Cleland, C. M., Elliot, L., & Grethel, M. (2015). A multi-method exploratory study of stress, coping, and substance use among high school youth in private schools. *Frontiers in Psychology*, 6, 1–16. (in English)

Leskov, V. O. (2008). *Sotsialno-psykhologichna adaptatsia viiskovosluzhbovtziv iz raioniv viiskovykh dii* [Sociopsychological Adaptation of the Servicemen from Areas of Military Conflicts] (Master's thesis). Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnutskoho, Khmelnytskyi. (in Ukrainian)

Malkhazov, O. R. (2017). Teoretychni zasady doslidzennia emotsiinoi stiikosti [The Theoretical Framework of Emotional Resilience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii*, 40(43), 62–71. (in Ukrainian)

Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2010). War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychological frameworks. *Social Science & Medicine*, 70, 7–16. (in English)

Mykhaylov, B. V., Serdyuk, O. I., Halahenko, O. O., Halahenko, V. V., & Vashkite, I. D. (2016). Osoblyvosti perebihu posttravmatychnoho stresovoho rozladu u demobilizovanykh uchasykyv ATO, yaki перебувають на реабілітації в санаторно-курортних умовах [Features of the course of post-traumatic stress disorder in demobilized ATO participants who are undergoing rehabilitation in sanatorium and resort conditions]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrologii* [Ukrainian Bulletin of Psychoneurology], Vol. 24, is. 2, 69–73. (in Ukrainian)

Omelchenko, L. M., & Vus, V. I. (2017). The peculiarities of adaptive potential of wives of injured servicemen. *Likarska sprava*, 7–8, 174–180 Retrieved from <http://vrachebnoedelo.com/index.php/journal/issue/view/37/7-2017-PDF>. (in English)

Siegel, A., Ozkaptan, H., Hegge, F. W., Kopstein, F., Marlowe, D. H., Federman, P., & Slifer, W. (1981). *Managment of stress in army operations*. Wayne, Pennsylvania: Applied Psychological Services, Inc. (in English)

Shvartser, R., Yerusalem, M., & Romek, V. (1996). Russkaya versiya shkoly obshchey samoeffektivnosti R. Shvartsera i M. Yerusalema [The Russian version of the school of general self-efficacy R. Schwarzer and M. Erusalem]. *Inostrannaya psikhologiya* [Foreign Psychology], 7, 71–77. (in Russian)

Topol, O. V. (2015). Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia uchasykyv antyterorystychnoi operatsii [Socio-psychological rehabilitation of participants of anti-terrorist operation]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky* [Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences], 124, 230–233. (in Ukrainian)

Velichko, S. V. (2004). *Adaptatsionnyy potentsial voyennosluzhashchikh v pikhologicheskoy podgotovke k grazhdanskoy zhizni* [Adaptive Potential of Servicemen in Psychological Preparation for Civilian Life] (Master's thesis). Stavropol. (in Russian)

Vus, V., & Omelchenko, L. (2018). Interdependent Mental Health, Social Development, Youth-Oriented Activity (on the Example of a Country in Transition). *Mental Health: Global Challenges*, 1(1), 86–87. DOI: <http://doi.org/10.32437/MHGCI-2018>. (in English)

Vus, V. I. (2014). *Protses sotsializatsii osobystosti v umovakh hlobalnykh transformatsii suspilstva* [The process of personality socialization at condition of global transformation of society]. Kyiv. (in Ukrainian)

Vus, V. I. (2018). The peculiarities of servicemen back from the combat operational zone value-semantic perception. *Revue Développement des Ressources Humaines*, 9(2), Special (Partie 1) Juillet, 344–355. Retrieved from <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/58398>. (in English)

World Health Organization (2017, August). *Health response to the humanitarian crisis in Ukraine: Facts and figures*. Retrieved April 2018, from World Health Organization, <http://www.euro.who.int/en/health-topics/emergencies/health-response-to-the-humanitarian-crisis-in-ukraine/facts-and-figures>. (in English)

Yablonska, T., Dembytska, N., & Vus, V. (2017). Social-psychological adjustment of ex-servicemen to civilian life. *Social welfare: interdisciplinary approach*, 1(7), 168–177 Retrieved from <http://socialwelfare.eu/index.php/sw/issue/view/20/showToc>. (in English)

Yanitskiy, M. S. (2012). *Modifikatsiya metodiki R. Inglekharta dlya izucheniya tsennostey struktury massovogo soznaniya* [Modification of the technique of R. Inglehart to study the values of the structure of mass consciousness]. Retrieved from hpsy.ru/public/x2489.htm. (in Russian)